

V. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГАЛУЗЕВИХ ЮРИДИЧНИХ НАУК

УДК 343.14

DOI 10.32755/sjcriminal.2019.02.097

Сергієнко Ю. Л.,

слухач 2-го курсу магістратури денної форми навчання,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;
науковий керівник:

Табієв С. Р.,

доктор юридичних наук, заслужений юрист України,
завідувач кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ПОНЯТТЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

У статті здійснено аналіз підходів представників різних наукових шкіл до визначення поняття доказів у кримінальному процесі. Проаналізовано відмінності у формулюванні поняття доказів у Кримінально-процесуальному кодексі Республіки Білорусь та Республіки Казахстан із поняттям, наведеним у Кримінальному процесуальному кодексі України. Проведено аналогію щодо обмежень, які висуваються до доказів українським та зарубіжним законодавством. Розглянуто погляди вчених щодо кваліфікації доказів за окремими критеріями та охарактеризовано ознаки, що притаманні цим класифікаціям.

Ключові слова: докази, кримінальний процес, фактичні дані, класифікація доказів.

Постановка проблеми. Правильна оцінка і класифікація доказової бази має на меті прийняття обґрунтованих і зважених рішень у кримінальному провадженні, це основа будь-якого судового процесу. Тільки за їх допомогою можна встановити факт порушення норм матеріального та процесуального права, саме тому існує необхідність аналізу підходів представників різних наукових шкіл до визначення поняття доказів у кримінальному процесі та класифікації доказів за окремими критеріями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досліджувана проблематика має давню історіографію у вітчизняній юриспруденції. Так, цій проблемі у дореволюційний період багато уваги приділяли такі вчені-процесуалісти, як Л. Владимиров, В. Павич,

І. Фойницький, у радянський час її розробляли Ц. Каз, Л. Карнеєва, Л. Кокорев, П. Лупинська, І. Мухін, А. Ратинов, М. Строгович, Ф. Фаткулін, М. Чельцов, Н. Якубович, надбанням вітчизняної науки у цьому напрямі є праці Ю. Грошевого, В. Тертишника, М. Михеєнка, С. Стахівського, М. Стефана, В. Фаринника та багатьох інших.

Серед вітчизняних учених слід відзначити роботи таких науковців, як О. А. Банчук, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, Н. С. Карпов, Р. С. Кацавець, Л. М. Лобойко, А. В. Молдован, В. М. Тертишник, В. І. Фаринник, О. Г. Шило та ін.

Метою статті є визначення поняття доказів у кримінальному процесуальному праві та узагальнення наукових поглядів щодо їх класифікації.

Виклад основного матеріалу. Поняття доказів є одним із основоположних у кримінальному процесі. Значення доказів та доказування складно переоцінити, оскільки вони є фундаментальними як у теоретичному, так і в практичному аспектах кримінального процесу. Наука кримінального процесуального права займається вивченням поняття доказів та їх класифікацією через їх постійну еволюцію. На практиці ж важливим є дослідження доказів, вимоги до них та значення, яке вони мають для розгляду справи. Тобто теоретичне і практичне дослідження доказів утворює симбіоз, який є невід'ємною складовою кримінального процесуального права. Важливим є дослідження поняття доказів як у вітчизняній, так і в зарубіжній доктрині кримінального процесуального права.

Зміст, що вкладається в поняття «докази», істотно впливає на встановлення прав і обов'язків учасників кримінального судочинства, що, в свою чергу, органічно пов'язане з реалізацією в доведенні принципів кримінального процесу, і воно лежить в основі рішень теорією, практикою і законом таких питань, як належність та допустимість доказів, коло і зміст способів їх виявлення, закріплення, перевірки, оцінки, а також на процесуальний режим використання окремих видів кримінальних доказів. Як зазначав В. Я. Дорохов, значення доказів зводиться в кінцевому рахунку до якості розслідування та вирішення справ,

законності і обґрунтованості рішень, що виносяться слідчими органами і судом [1, с. 108].

Отже, на нашу думку, коректне визначення поняття «докази» – необхідна умова вирішення завдань і досягнення цілей, що постають в кримінальному судочинстві, яке повинно вплинути на все коло діяльності правозастосовних органів з пошуку, збору, фіксації та використання доказів в ході підготовчого провадження та судового розгляду.

Інститут доказів має давню історію. Так, відомий юрист XVIII–XIX ст. І. Бентам визначав докази як загальну назву, яка дається кожному факту, коли він подається на розгляд судді з метою сформувані в останнього переконання в існуванні факту, який повинен стати підставою для судового вироку [2, с. 36].

До розгляду поняття кримінальних доказів зверталися багато видатних процесуалістів і криміналістів, дослідження яких характеризуються різноманітністю авторських думок. Ними були запропоновані десятки власних авторських формулювань або трактувань понять «кримінальні докази» або «докази в кримінальному процесі». І, як зазначав Ю. К. Орлов, навіть просте перерахування позицій усіх авторів, які висловлюються з цієї проблеми, навряд чи можливо [3, с. 87].

Детальний розбір тих чи інших підходів до визначення поняття кримінальних доказів зробив у своїй роботі С. А. Шейфер [4, с. 185].

Досить докладно еволюцію поглядів з питання про поняття «доказів» у науці кримінального процесу за останнє сторіччя розглянув у своєму дисертаційному дослідженні Р. В. Костенко [5, с. 77].

У розвитку уявлень про поняття «кримінальні докази» чітко проглядається їхня історична спадкоємність, основи якої були закладені в роботах російських дореволюційних юристів Л. Є. Владимірова, С. І. Вікторського, М. В. Духівського, С. В. Познишева, В. Д. Спасовіча, Д. Г. Тальберга, І. Я. Фойницького.

Протягом досить тривалого часу під кримінальними доказами розуміли, в основному, факти або фактичні дані. Так, Л. Є. Владиміров, який присвятив теорії доказів фундаментальне дослідження, стверджував, що «кримінальним доказом називається всякий факт, який має призначенням викликати в

суді переконання в існуванні чи неіснуванні будь-якої обставини, що є предметом судового дослідження» [6, с. 100].

Точка зору деяких учених про те, що кримінальними доказами є безпосередньо тільки факти, була піддана обґрунтуванню і, на наш погляд, цілком справедливій критиці.

Случевський В. під кримінальними доказами пропонував «розуміти ті фактичні дані, на підставі яких суддя може утворити в собі стосовно злочинного посягання переконання про подію злочину і винуватості особи, яка його вчинила» [7, с. 144].

Поняття кримінальних доказів, дані дореволюційними процесуалістами, мали істотний вплив на постреволюційне кримінально-процесуальне законодавство. Прийняті в 1958 р Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік (ст. 16), а два роки по тому і Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР (ст. 69), по суті, закріпили традиційне трактування кримінальних доказів як будь-яких фактичних даних про обставини, які підлягають доведенню [8, с. 48].

У філософії під фактичними даними пропонується розуміти «твердо встановлене знання, надане на досвіді, що слугує для якого-небудь висновку, що є перевіркою якого-небудь припущення» [9, с. 165].

В українському законодавстві доказам і доказуванню присвячено главу 4 розділу I чинного Кримінального процесуального кодексу (КПК) України. Вітчизняний законодавець під доказами в кримінальному законодавстві вбачає: «фактичні дані, отримані у передбаченому Законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню» [10, с. 50].

Напевно, будь-яка наука і галузь людської діяльності бажала б оперувати тільки твердо встановленими знаннями. Але в дійсності, і особливо в кримінальному процесі, де докази характеризуються високим ступенем суб'єктивності, зробити це досить важко.

Ймовірно, це врахували автори сучасної редакції Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації, прийнятого у 2001 році, і визначили як докази у кримінальних справах «будь-які відомості».

Беззаперечними перевагами цього формулювання є те, що, по-перше, законодавець жодним чином не став обмежувати коло відомостей, які можуть бути використані як кримінальні докази, по-друге, законодавець, можливо, і сам, не підозрюючи про це, формулюючи сучасне поняття кримінальних доказів, заклав наукові та практичні основи використання сучасних інформаційних технологій у кримінально-процесуальному доведенні як однієї з приватних теорій прийняття рішень і, по-третє, визнав доказами не фактичні дані, як твердо встановлені знання, а відомості, які тлумачні словники визначають як «частину знань, критерій істинності яких неоднаковий у різних учасників пізнавального процесу».

Але насправді не «будь-які відомості» можуть виступати як кримінальні докази. Так, наприклад, досить часто бувають ситуації, коли в ході попереднього розслідування допитуваний (підозрюваний, обвинувачений або свідок) може дати будь-яку інформацію, але, як-то кажуть, «не під протокол». І, відповідно, подібна незадокументована інформація не матиме доказового значення, але може мати особливу цінність, наприклад, для здійснення оперативно-розшукових заходів.

Лише задокументовані відомості, отримані з додержанням вимог ст. 85, 86 КПК України, можуть бути використані в суді як докази.

Висновки експерта і фахівця, протоколи слідчих і судових дій, а також «інші документи» – це теж усі документовані відомості. Тобто якщо проаналізувати норми Кримінально-процесуального кодексу РФ, які стосуються теми кримінальних доказів, то виявляється, що ними є не «будь-які», а тільки документовані відомості.

За даними В. Гримка, кримінальний процесуальний закон жодної із держав Європейського Союзу (ЄС) не містить легального визначення доказів [11, с. 86]. На відміну від законодавства країн ЄС поняття доказу в кримінальному процесі України є легальним (визначеним у законі).

Так, згідно зі ст. 88 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Білорусь як зміст доказів виступають «будь-які фактичні дані, отримані в передбаченому законом порядку» [12,

с. 34]. У ст. 115 Кримінально-процесуального кодексу Республіки Казахстан визначається, що доказами у кримінальній справі є «законно отримані фактичні дані» [13, с. 56].

Особливою цінністю формулювань поняття доказів в Кримінально-процесуальному кодексі Республіки Білорусь і Кримінально-процесуальному кодексі Республіки Казахстан є те, що в них не міститься посилання на те, що докази повинні бути зібрані тільки відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства.

До речі, така ж норма міститься в ч. 2 ст. 50 Конституції РФ: «Під час здійснення правосуддя не допускається використання доказів, отриманих з порушенням федерального закону».

Аналогічні обмеження містить і вітчизняне законодавство, вони передбачені ст. 87, 88 КПК України. З огляду на викладене в них можна зробити висновок, що отримання належних та допустимих доказів є складною справою, яка потребує дотримання прав, свобод та законних інтересів осіб, які є учасниками кримінального процесу.

Наївно було б думати, що ті чи інші авторські формулювання поняття кримінальних доказів, запропоновані процесуалістами і криміналістами, будь-яким чином кардинально вплинуть на зміну норм кримінально-процесуального права («закон поганий, але це закон»), але вони дозволяють у деяких випадках повному поглянути на сутність цього основоположного поняття кримінально-процесуального права.

Докази неоднорідні за своєю природою. У зв'язку з цим їх можна поділити на різні групи за окремими критеріями. Така класифікація має не тільки теоретичне, а й прикладне (практичне) значення, оскільки правильне визначення природи доказу дозволяє надалі його правильно оцінити та спрямувати свою діяльність на отримання нових доказів.

Так само як не існує єдності між думками вчених щодо визначення доказів, так і не існує такої єдності думок щодо класифікації доказів. Їх існує декілька, оскільки в кожного із вчених є власна думка з цього приводу. Розглянемо дві з них:

1. Класифікація за В. М. Тертишником:

1) за джерелом інформації докази поділяються на такі:

- що походять від осіб;
 - що походять від матеріальних об'єктів;
- 2) за особливостями відображення події кримінального правопорушення та за характером взаємодії з ним:
- первинні;
 - похідні;
- 3) стосовно обвинувачення:
- обвинувальні;
 - виправдувальні;
- 4) стосовно факту вчинення кримінального правопорушення конкретною особою:
- прямі;
 - непрямі (побічні) [14, с. 289].
2. Класифікація за Ю. М. Грошевим:
- 1) залежно від процесуального джерела доказів, вони поділяються на:
- показання;
 - речові докази;
 - документи;
 - висновки експертів;
- 2) залежно від ставлення доказів до обставин, що підлягають доказуванню, вони поділяються на:
- прямі;
 - непрямі;
- 3) залежно від предмета обвинувачення докази поділяються на:
- обвинувальні;
 - виправдувальні;
- 4) залежно від наявності проміжних носіїв доказової інформації докази можуть бути:
- первинні;
 - похідні;
- 5) за способом формування докази поділяються на:
- особисті;
 - речові [15, с. 289].
- Отже, тепер можемо охарактеризувати ознаки, що притаманні цим класифікаціям.

Прямі докази – це ті, які безпосередньо вказують на наявність або відсутність конкретної обставини, що входить до предмета доказування. Під прямими доказами слід розуміти не тільки ті, що безпосередньо встановлюють або заперечують наявність події кримінального правопорушення, дають пряму, однозначну відповідь на запитання про те, хто його вчинив, або ж вказують на те, що певна особа не могла скоїти це кримінальне правопорушення (наприклад, показання свідка, який бачив, як підозрюваний вдарив потерпілого ножом, або показання підозрюваного, в яких він визначає факт вчинення ним суспільно небезпечного діяння, або, навпаки, підтверджене алібі), а й ті, що прямо вказують на інші обставини, передбачені ст. 91 КПК України (наприклад, довідка про попередні судимості обвинуваченого, оскільки обставини, що характеризують особу обвинуваченого, підлягають обов'язковому доказуванню (п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України) або висновок судово-медичного експерта про тяжкість тілесних ушкоджень, які були завдані потерпілому внаслідок вчинення щодо нього кримінального правопорушення).

Непрямі докази – це ті, які прямо не вказують на обставини, що входять до предмета доказування, але за їх допомогою можна зробити висновок про можливість (або неможливість) існування цих обставин. Вони, зазвичай, можуть вказувати на проміжні факти, які підтверджують предмет доказування в сукупності з іншими доказами (наприклад, показання свідка, який бачив у житлі підозрюваного речі, що були викрадені у потерпілого, або показання свідка, який бачив, що особа тікала з того місця, де потім було виявлено труп потерпілого, або, показання свідків про неприязні стосунки між підозрюваним і потерпілим тощо).

Питання про віднесення доказу до прямого або непрямого залежить від предмета доказування конкретного кримінального провадження. Так, у провадженні, розпочатому за ознаками вбивства, пістолет, який був вилучений під час обшуку у житлі підозрюваного, навіть якщо на ньому виявлені відбитки пальців цієї особи, буде непрямим доказом (оскільки залишається імовірність того, що цей пістолет був підкинутий йому дійсним злочинцем), а ось у провадженні, яке буде розпочате за ознаками вчинення

злочину, передбаченого ст. 222 Кримінального кодексу України (незаконне зберігання зброї), цей же речовий доказ буде прямим.

Зв'язок між непрямими доказами, між ними та іншими доказами, зокрема, прямими, може мати різний характер. Найчастіше це зв'язок причини і наслідку. Однак під час оперування доказами виникають також інші зв'язки, наприклад, функціональний зв'язок. Іноді трапляється і так званий об'ємний зв'язок.

Оперування непрямими доказами є більш складним порівняно з тими випадками, коли у провадженні є прямі докази, але це зовсім не означає, що останні переконливіші, сильніші, «кращі» від непрямих доказів.

Поділ доказів на обвинувальні та виправдувальні іноді може мати умовний характер, коли один і той же доказ може стати в одній своїй частині обвинувальним, а в другій – виправдувальним [16, с. 63].

Обвинувальні докази – це ті докази, які обґрунтовують, підтверджують обвинувачення, тобто встановлюють наявність події кримінального правопорушення, винуватість у його вчиненні конкретної особи або декількох осіб, характер і розмір шкоди, заподіяної суспільно небезпечним діянням, обставини, які негативно характеризують обвинуваченого або обтяжують покарання.

Виправдувальні докази – це ті, які свідчать про відсутність події кримінального правопорушення, непричетність особи до її вчинення, обставини, що позитивно характеризують обвинуваченого, пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність, є підставою закриття кримінального провадження або є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності.

Первинними є ті докази, які отримані з першоджерел, виникли безпосередньо в результаті події вчиненого кримінального правопорушення.

Похідні докази – це ті докази, що являють собою результати вторинного відображення слідів злочину, що походять від первинних доказових джерел інформації.

Похідні докази:

- 1) можуть бути необхідними засобами для виявлення первісних доказів, які без них виявилися б невідомими слідчому й суду;
- 2) можуть бути засобами перевірки первісних доказів;

3) можуть замінити первісні, якщо вони втрачені або недоступні для слідчого та суду.

Особисті докази – це ті, які походять від людей, містяться в показаннях, документах та висновках експертів. Загальними для різних груп особистих доказів є сприйняття особою і передача усно або письмово у мовній або іншій формі відомостей, що мають значення для кримінального провадження.

Речові докази – це предмети матеріального світу, які стали об'єктами протиправних посягань, знаряддя вчинення кримінального правопорушення, предмети, які зберегли на собі його сліди або містять інші відомості про факти та обставини, що встановлюються під час кримінального провадження [16, с. 67].

Висновки. Отже, вивчивши погляди вчених, можна зробити висновок, що вони в дечому відрізняються, проте мають повне право на існування. Також в Україні діє нормативно закріплене поняття доказів, згідно з яким: докази – фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Проаналізувавши підходи представників різних наукових шкіл, було виділено два з них, а також охарактеризовано поняття та наведено приклади класифікації доказів.

Список використаних джерел

1. Дорохов В. Я. Понятие доказательства в советском уголовном процессе. *Советское государство и право*. 1964. № 9. С. 108–117.
2. Прилуцький П. В. Поняття доказів у сучасному кримінальному процесуальному праві України. *Право України*. 2014. № 10. С. 36–41.
3. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе: научно-практическое пособие. Москва, 2001. 144 с.
4. Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования: монография. Москва: Норма, 2009. 125 с.
5. Костенко Р. В. Доказательства в уголовном процессе (концептуальные подходы и перспективы правового регулирования): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2006. 421 с.
6. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах: учебное пособие. Санкт-Петербург, 1910. 331 с.

7. Случевский В. К. Учебник русского уголовного процесса. Санкт-Петербург, 1913. 684 с.
8. Иванов Н. А. О понятии доказательства в уголовном процессе. *Вестник Омского юридического института*. 2012. № 1 (18). С. 47–50.
9. Новая философская энциклопедия: в 4-х томах. Т. 1–4 / под. ред. В. С. Стёпина, А. А. Гусейнова, Г. Ю. Семигина, А. П. Огурцова. 2-е изд. испр. и дополн. Москва: Мысль, 2010. 2816 с.
10. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
11. Лобойко Л. М. Співвідношення даних досудового розслідування і доказів. *Право України*. 2014. Вип. 6. № 10. С. 82–88.
12. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь. Минск, 2009. С. 34.
13. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. Астана, 2011. С. 56.
14. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Харків: Алерта, 2018. 854 с.
15. Грошевий Ю. М., Тацій В. Я., Туманянц А. Р. Кримінальний процес: підручник. Харків, 2012. 568 с.
16. Грошевий Ю. М. Кримінально-процесуальне доказування та оперативно-розшукова діяльність. Харків, 2010. 112 с.

Serhienko Yu.

CONCEPTS OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEDURAL LAW AND ITS CLASSIFICATION

The article analyzes the approaches of representatives of different scientific schools to the definition of the evidence concept in the criminal process. Attention is drawn to the fact that the correct definition of the concept of "evidence" is a necessary condition for resolving actions and achieving the goals that arise in criminal proceedings, which should affect the whole range of activities of law enforcement agencies to search, collect, fix and the use of evidence during preparatory and judicial proceedings. The formation of the concept of evidence in the Criminal Procedure Code of the Republic of Belarus and the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan is considered, and it is concluded that unlike the Criminal Procedure Code of Ukraine, they should not contain a reference to the fact that the evidence must be collected only in accordance with the rules of criminal procedural law.

It is emphasized that the correct assessment and classification of the evidence base is aimed at making sound and reasonable decisions in criminal proceedings, which is the basis of any judicial process.

Brief content is given, which is included in the notion of "evidence", since it significantly influences the establishment of the rights and obligations of the members of criminal justice, which, in turn, is organically related to the

implementation of the principles of proof and the law of such issues as the adherence and admissibility of evidence.

The views of scientists on the classification of evidence by separate criteria are considered. It is emphasized that the correct classification has a theoretical and practical significance for the consideration of the case, and the determination of the nature of the evidence allows it to be further evaluated and to direct criminal proceedings to obtain new evidence.

Key words: *evidence, criminal process, factual data, classification of evidence.*

References

1. Dorokhov, V. Ya. (1964), "The concept of evidence in the Soviet criminal trial", *Soviet Sovereignty and Right*, № 9, pp. 108–117.
2. Prylutskyi, P. V. (2014), "The notion of evidence in modern criminal procedural law of Ukraine", *Law of Ukraine*, № 10, pp. 36–41.
3. Orlov, Yu. K. (2001), *Fundamentals of the theory of evidence in the criminal process*, Prospect, Moscow.
4. Sheifer, S. A. (2009), *Evidence and Proof in Criminal Cases: Problems of Theory and Legal Regulation*, Moscow.
5. Kostenko, R. V. (2006), *Evidence in the criminal process (conceptual approaches and prospects for legal regulation)*, Krasnodar.
6. Vladimirov, L. E. (1916), *The doctrine of criminal evidence*, St. Petersburg.
7. Sluchevskiy, V. K. (1913), *Textbook of the Russian criminal process*, St. Petersburg.
8. Ivanov, N. A. (2012), "On the notion of evidence in the criminal process", *Bulletin of the Omsk Law Institute*, № 1 (18), pp. 47–50.
9. Stopin, V. S., Huseinov, A. A., Semihin, H. Yu., Ohurtsov, A. P. (in Ad.) (2010), *New philosophical encyclopedia*, Thought, Moscow.
10. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine*, The Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
11. Loboiko, L. M. (2014), "Correlation of pre-trial investigation and evidence", *Law of Ukraine*, № 10, pp. 82–88.
12. Republic of Belarus (2009), *Code of Criminal Procedure of the Republic of Belarus*, Minsk.
13. Republic of Kazakhstan (2011), *Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan*, Astana.
14. Tertishnik, V. M. (2014), *Scientific and Practical Commentary on the Criminal Procedure Code of Ukraine*, Alerta, Kharkiv.
15. Hroshevyi, Yu. M., Tatsyi, V. Ya., Tumanians, A. R. (2012), *Criminal process*, Law, Kharkiv.
16. Hroshevyi, Yu. M. (2010), *Criminal procedural evidence and operative-investigative activity*, Law, Kharkiv.